

старадаўняй традыцыі, лічыўся бык, які сімвалізаваў жыццёвую магутнасць.

Перуна страшыліся і стараліся яго ўлагодзіць, уберагчыся ад яго страшнай кары. Для гэтага выпрацаваўся адмысловы сімвал — круг з абзначэннем шасці радыусаў. У беларускіх вёсках на працягу стагоддзяў гэты знак ставілі на дзвярных шалёўках, каб захаваць хату ад удару маланкі, ад гневу Перуна.

Такім чынам, пры засяленні тэрыторыі цяперашняй Беларусі славянамі, якія змяшаліся з тугэйшымі балтамі, захавалася дахрысціянская рэлігія беларусаў з рэлігійным пантэонам арыйскага паходжання. Пасля прыняцця хрысціянства арыйская культура беларусаў была цесна звязана з хрысціянствам пры захаванні шматлікіх праяў старажытнай арыйскай культуры і арыйскай рэлігіі, вытокамі якіх былі Веды, ведычная літаратура і ведычная рэлігія з культурам багоў індасўрапейскіх плямён, ад якіх паходзіла і старажытная рэлігія нашых продкаў.

Л.М.Дзішэвіч,
ст. выкладчык

БЕЛАРУСКІ БУКВАР: АД З'ЯЎЛЕННЯ ДА СУЧАСНАСЦІ

Яшчэ да з'яўлення першых буквароў літары і склады запісваліся на дошчачках, у берасцяных сшытках, на самшытавых грабянях. Так, пяці—сямігадовы хлопчык Анфім з Ноўгарада надрапаў на бяросце ў XII ст. літары і склады падчас вывучэння граматы. Цэлую нізку берасцяных сшыткаў з азбукай і малюнкамі Анфіма знайшлі археолагі ў праслойцы побач са старажытнай маставой праз семсот гадоў.

Калі не было буквароў, чытанню і пісьму дзеці вучыліся па духоўных кнігах: псалтырах і часасловах.

У Вялікім княстве Літоўскім існавала добрая традыцыя для выдання вучэбных кніг. Цікавымі з’яўляюцца буквары Лаўрэнція і Стафана Зізаніяў. Адзін з іх выдадзены ў 1593 г. у Вільні ў друкарні братоў Мамонічаў, другі — у 1596 г. таксама ў Вільні ў брацкай друкарні. У слоўніку другога буквара шмат старабеларускіх слоў (тато, певень, лазыня, кашуля, отрута, здрада, волоцюга, працавіты), а таксама адзначаюцца такія асаблівасці беларускай мовы, як дзеканне, цеканне, аканне, яканне, спрашчэнне, наяўнасць зацвярдзелых, чаргаванне зычных. Можна лічыць другі буквар кнігай для навучання не толькі стара-славянскай, але і старабеларускай мове. Гэты буквар стаў узорам для многіх навучальных кніг. Сістэма братоў Зізаніяў была пакладзена ў аснову стварэння шматлікіх азбукоўнікаў, што распаўсюджваліся пасля першых буквароў у ВКЛ. Буквар таксама распаўсюджваўся ў Польшчы і Балгарыі.

У 1618 г. выдаецца буквар у Еўі, складальнікамі якога з’яўляюцца манахі Святадухава манастыра.

Знакамітым дзіцяцым “Буквар” Спірыдона Собаля, выдадзены ў 1631 г. у Куцейне. “Буквар” С.Собаля ад іншых буквароў адрозніваецца кампазіцыйнай стройнасцю, невялікім аб’ёмам, зручнасцю ў карыстанні.

Спірыдон Собаль у 1636 г. выдаў у Магілёве другі буквар, асобнік якога знаходзіцца ў Маскве, але ў няпоўным варыянце: захаваўся толькі 31 ліст.

Беларуская методыка стварэння навучальных кніг выкарыстоўвалася многімі аўтарамі. Так, Сімяон Полацкі да свайго буквара (1679 г., Масква, Верхняя друкарня) напісаў прадмову на ўзор Скарынавых, а спіс слоў з цітламі надае па ўзоры Спірыдона Собаля, катэхізіс — накшталт катэхізіса Лаўрэнція Зізанія.

Агульным у букварах XVI—XVII стст. з’яўляецца выкарыстанне кірыліцы, шрыфта паўустава, ксілаграфічнага спосабу пры друкаванні гравюр, заставак, ініцыялаў, канцовак. У гэтых выданнях звычайна дзве часткі — свецкая і царкоўная. Выкарыстоўваўся літаразлучальны метада. Тыражы такіх буквароў невялікія — 2—20 асобнікаў.

З канца XVI да сярэдзіны XVII ст. на тэрыторыі Беларусі было надрукавана 16 буквароў — больш за палавіну ўсіх, выдадзеных на ўсходнеславянскіх землях.

Калі Беларусь уваходзіла ў склад Расійскай імперыі, мелі хаджэнне расійскія буквары Ціхаміравых [1], а таксама “Родной мир” І.Давіса [3]. Першая чытанка на беларускай мове “Кароткі збор хрысціянскай навукі для сялян рымска-каталіцкага веравызнання, якія гавораць на польска-рускай мове” з’явілася толькі ў 1835 г. у Вільні, відаць, пад уплывам наўстання 1830 г. Пазней, напрудадні наўстання пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага, з’яўляецца першы беларускі буквар для беларускіх дзетак—“Лемантар для добрых дзетак католікаў” (1862), у стварэнні якога бралі ўдзел сябры наўстанца, у прыватнасці Аскерка. Беларускіх афіцыйных школ тады не было, і таму з’яўляліся беларускія “тайныя” школы, пачатак якім паклаў Дунін-Марцінкевіч, стварыўшы беларускамоўныя школы ў Люцынцы і Мінску. Пазней беларускамоўныя “тайныя” школы арганізавалі Якуб Колас і Цётка.

Пасля 1905 г., калі быў прыняты Закон аб свабодзе друку і знята забарона з кнігадрукавання на беларускай мове, быў выдадзены шэраг кніг для навучання дзяцей на беларускай мове. Так, толькі ў 1906 г. выйшлі “Беларускі лемантар ...” В. Іваноўскага (лацінка, варыянт гэтага буквара на кірыліцы падрыхтаваў Карусь Каганец у гэтым жа годзе), “Гасцінец для малых дзяцей” (лацінка) і “Першае чытанне для дзетак беларусаў”(лацінка і кірыліца) Цёткі [7]. У 1907 г. Стары Гаспадар выдае “Русінскі лемантар”

для палешукоў, у 1909 г. выходзіць “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” (кірыліца) Якуба Коласа. У 1919 г. Максімам Багдановічам быў падрыхтаваны рукапіс “Лемантара” з каляровымі малюнкамі, які не знойдзены і па сённяшні час. Упершыню матэрыялы гістарычнага характару пра дзеячаў Беларусі — Рагнеду, Вітаўта, Ягайлу — з’явіліся ў “Першай чытанцы, кніжыцы для беларускіх дзетак” (лацінка, 1915 г.) Вацлава Ластоўскага. Першыя беларускія буквары і чытанкі адлюстроўваюць нацыянальную спецыфіку мовы, традыцый, ладу жыцця.

Афіцыйная першая беларуская школа адкрылася ў Вільні падчас нямецкай акупацыі ў 1918 г. Да гэтай падзеі выйшаў “Новы лемантар для беларускіх дзетак” Янкі Станкевіча (Вільня, 1918 г., лацінка). Там жа, у Вільні, для патрэб беларускай школы быў выдадзены буквар Аляксандры Смоліч “Зорка. Беларуская граматыка” ў 1918 г. [6].

Для перыяду беларусізацыі 20-х гг. характэрна існаванне буквароў на альтэрнатыўнай аснове. За другое дзесяцігоддзе XX ст. з’явіўся шэраг самых разнастайных буквароў і чытанак. Яны найбольш прызначаюцца дарослым для ліквідацыі непісьменнасці і класіфікуюцца па месцы занятасці людзей у народнай гаспадарцы, па месцы жыхарства. Так, выйшлі буквары З.Вінаградава “Наша камуна. Лемантар для калгаснікаў і сельгасрабочых” (1931), П.С.Кісяля “Чырвоны баец. Кніжка па грамаце для чырвонаармейцаў і дапрызыўнікаў” (1934), А.Маклюка “Ударнік. Лемантар для гарадзкіх школ граматы” (1930), Н.Мяшалкінай-Сіўко “Чырвоныя зоркі. Лемантар для вёскі.” У школе выкарыстоўваліся “Беларускі лемантар” С. Некрашэвіча (1922), які рэкамендаваў навучаць на падставе гукавага метаду, і “Чырвоныя змена. Лемантар” А.Федасенкі (1925), дзе ў аснову навучання быў пакладзены метады “цэлых слоў”.

Першыя савецкія буквары маюць агульны характэрны асаблівасці. Так, тэксты вызначаюцца ідэалагізаванасцю і традыцыйнай тэматыкай: камуна, Вялікі Кастрычнік, паны і кулакі, калгасы і саўгасы, горад і вёска, прафсаюзы, кааперацыя, піянеры і камсамол. Некаторыя тэксты прасякнуты агрэсіўнасцю, напрыклад у цытатах Леніна: «Трэба моцна ўдарыць па тых, хто ў калгасным руху спадзяецца на “самацёк”, хто не ачышчае калгасы ад кулацкіх элементаў» [2]. Ужываюцца наступныя словы і словазлучэнні: страшная рэч, шалёнае змаганне, зядлыя ворагі, адабраць маёмасць, выселіць з тэрыторыі, зылькідаваць.

Букварам тых гадоў характэрна антырэлігійнасць. У іх прыводзяць матэрыялы, што заклікаюць не святкаваць “папоўскія” святы, напрыклад такія, як Каляды і Вялікдзень. “Вучань першай класы” Кім Варанцоў выклікае свайго тату на спаборніцтва. Ён абяцае “ў каляды працаваць у школе, ніколі не пазьніцца, добра вучыцца”. Тата абяцае “не святкаваць каляд, ня піць гарэлкі, ня быць прагульшчыкам”. Гэтую тэму замацоўваюць і ілюстрацыі: дзеці нясуць плакат “Далоў вялікдзень” [5].

Аднак у букварах прысутнічае нацыянальны элемент: пададзены партрэты Я.Купалы і Я.Коласа, змешчаны тэксты пра іх, выкарыстоўваюцца нацыянальныя імёны і нацыянальнае адзенне, цытаты з рэзалюцыі Кастрычніцкага (1931) пленума ЦК КП(б)Б: «Вялікадзяржаўны шавінізм знаходзіць сваё выяўленне ў адмаўленні беларускай нацыі, у адмаўленні беларускай мовы, у пагардлівых адносінах да мовы (“мова мужыцкая”, “дыялект”)...»

Буквары вызначаюцца небагатай лексікай, nelaгічнымі сказамі (напрыклад, “Свіння — скарбонка селяніна”), апісаннем сітуацый анекдатычнага характару, напрыклад: “Настаўнік заклікаў ня піць гарэлкі, шанаваць жанчын як таварышак нашае працы”.

На працягу сарака гадоў з 1929 г. па 1969 г. у Беларусі дзеці вучыліся па буквары Надзеі Сіўко, у адпаведнасці з якім навучанне будавалася на гукавым метады. Хоць ён вызначаўся наяўнасцю русізмаў, вузка дыялектычным характарам тэкстаў, небагатай лексікай, аднак утрымліваў неабходны для малых дзяцей вучэбны матэрыял.

З 1969 г. і па сённяшні час выкарыстоўваецца буквар Анатоля Клышкі, створаны на аснове найлепшых дасягненняў метадыкі з улікам гукавога метаду.

Калі ўтварылася незалежная Рэспубліка Беларусь, буквар Клышкі перастаў адпавядаць патрабаванням нацыянальна арыентаваных сем'яў з прычыны нешматлікасці і аднастайнасці нацыянальнага матэрыялу, таму некаторыя бацькі спрабавалі стварыць для сваіх дзетак уласныя буквары. Так быў створаны “Азбукоўнік і лічылка” Зосі Куставай у якасці навукова-метадычнага дапаможніка для выхавальнікаў садкоў, настаўнікаў пачатковых класаў, для бацькоў, бабуль і дзядуль. “Азбукоўнік і лічылка” складаецца з некалькіх раздзелаў (“Куфар ветлівасці”, “Куточак бабулі Усцінні” і інш.), якія ўтрымліваюць пытанні і заданні, тэксты, творы сучасных беларускіх пісьменнікаў Ул.Ліпскага, М.Маляўкі і іншых, а таксама калыханкі, загадкі, пацешкі.

Анатоль Клышка перапрацаваў свой буквар: быў ануляваны ідэалагізаваны матэрыял, з'явіліся тэксты пра славытыя імёны беларускай гісторыі — Е.Полацкую, М.Гусоўскага, Ф.Скарыну. Гэты буквар атрымаў прэмію на Міжнародным конкурсе ў Лейпцыгу ў 1994 г. У 1997 г. буквар зведаў змены ў гукавым метады: вывучэнне гукаў пачыналася з зычных, што сталася пераваротам у беларускай метадыцы, хоць такія метады даўно ўжо выкарыстоўваюцца ў еўрапейскай практыцы. У 2000 г. буквар Клышкі стаў падручнікам года.

У 90-х гг. з'явіўся буквар “АБВГ” Н.А.Сторажавай і Т.М.Шанько для школ з рускай мовай навучання, аднак з прычыны адсутнасці ў ім нацыянальнай асновы перавага аддадзена буквару А.Клышкі. Сёння ў беларускамоўных і рускамоўных школах выкарыстоўваецца буквар А.Клышкі, а ў польскамоўных для падрыхтоўчых класаў “Элементаж”. Структура названых падручнікаў падобная, толькі рускамоўны буквар утрымлівае дадатковы нацыянальны матэрыял — тэксты А.Пушкіна, Л.Талстога і іншых пісьменнікаў, а польскамоўны — тэксты пра Адама Міцкевіча, Элізу Ажэшку і інш.

1. *Букварь* для современного обучения письму, русскому и церковнославянскому чтению и счёту для народных школ (Тихомиров Д.И., Тихомирова Е.М.). — М., 1914.

2. *Вінаградаў В., Сеўрук М.* Наша камуна: Лемантар для калгаснікаў і сельскагаслесрабочых. — 2-е выд. — Мн., 1931. — С. 51.

3. *Давис И.* Родной мир. Для обучения русскому языку в инородческих училищах. — Рига; М., 1916.

4. *Любимов Л.* Искусство Древней Руси. — М., 1981. — С. 181.

5. *Мяшалкіна-Сіўко Н., Лукіна Л.* Будзь гатоў: Кніжка па грамаце для першага году навучання пачатковых школ. — Мн., 1931. — Вып. 2. — С. 109.

6. *Смоліч А.* Зорка. Беларуская граматыка. — Вільня, 1918.

7. *Ciotka.* Pierszaje czytannie dla dietak bielarusou. — Pieciarburh, 1906.